

مریم بنی عامریان^۱

مقدمه:

طی گذشت زمان از آموزش فنی و حرفه ای^۲ تعاریف مختلفی ارائه شده است. براساس آخرین تعریف سازمان یونسکو^۳ (۲۰۱۵)، آموزش فنی و حرفه ای شامل تمام آموزش هایی است که برای یادگیری و توسعه مهارت در طیف گسترده ای از رشته های شغلی، خدمات، صنعت و هر آنچه که با زندگی افراد در ارتباط می باشد. این آموزش ها در واقع بخشی از یادگیری های مادام العمر محسوب می شوند و می توانند شامل یادگیری های مبتنی بر کار، آموزش های مداوم و توسعه حرفه ای بر اساس شرایط باشند. همچنین شامل طیف گسترده ای از فرصت های توسعه مهارت های مورد نیاز در سطح محلی و ملی هستند.

این آموزش ها در ایران به صورت آموزش رسمی^۴ و غیر رسمی^۵، شامل آموزش های متوسطه فنی و حرفه ای، کاردانی فنی و حرفه ای و علمی-کاربردی، ضمن خدمت و مدیریت حرفه ای تخصصی و آموزش های کوتاه مدت آموزش تکنیسین و آموزش مهندس و کارشناس صورت می گیرد. هدف اصلی شاخه فنی و حرفه ای در دوره متوسطه، آموزش مهارت های محدود برای تربیت افرادی با مهارت های شغلی، برای کار در شغل خاص یا دسته ای از شغل ها است، به طوریکه فرد پس دریافت مدرک دیپلم بتواند به طور مستقل و یا به صورت نیروی انسانی، در بازار کار مشغول به فعالیت اقتصادی شود.

در طول تاریخ نحوه برخورد با آموزش های فنی و حرفه ای و تعریف عملیاتی این آموزش ها یکسان نبوده و متناسب با شرایط زمانی و موقعیت اقتصادی-اجتماعی کشور ها، شیوه های برخورد مختلفی توسط نظام های آموزشی اتخاذ شده است. این شیوه های برخورد با آموزش های فنی و حرفه ای در واقع به رویکردهای مربوط به این نوع آموزش ها اشاره می کند که معمولاً معرف فلسفه و سیاست کلی نظام آموزشی است (نویدی و خلاقی ۱۳۹۳). لذا توجه به مبانی فلسفی، روانشناختی، جامعه شناختی و تاریخی این آموزش ها درک مناسبی را از آن حاصل می کند.

^۱ دکترای برنامه ریزی دانشگاه تهران

^۲ Technical and vocational education

^۳ Unesco

^۴ formal

^۵ nonformal

الف : مبانی فلسفی:

فلسفه تعلیم و تربیت مهم است؛ زیرا چگونگی به وجود آمدن نظریه های آموزشی را توضیح می دهد. شکل گیری آموزش فنی و حرفه ای در غرب بر اساس یک زیر بنای فلسفی صورت گرفته و در ایران تحت تاثیر پیشرفت های غرب و به صورت تقلیدی بوده است.

سه رویکرد فلسفی مهم تاثیر گذار در آموزش های فنی و حرفه ای :

- رفتارگرایی:

رویکرد رفتارگرایی بر اکتساب قابلیت های ویژه توسط دانش آموزان متمرکز است، تکالیف یادگیری اغلب به واحد های کوچک قابل تعریف شکسته می شود. به طوری که دانش آموز بتواند بر مهارت های گوناگون تسلط یابد در تمام موارد رفتار تحت کنترل محیط است. آموزش مبتنی بر کفایت است و معلم رفتار را به صورت واژه های خاصی که قابل مشاهده است در می آورد. رویکرد رفتارگرایی در طول زمان نفوذ زیادی بر تعلیم و تربیت داشته و در آموزش فنی و حرفه ای نیز نقش به سزایی داشته است. شیوه آموزش استاد- شاگردی و تقلید برای یادگیری حرفه در واقع بر اساس این نوع نگرش انجام می گیرد. رویکرد حرفه گرایی سنتی بر منطق رفتارگرایی استوار است.

- پراگماتیسم:

محور اندیشه ی مکتب پراگماتیسم، مفید بودن و عملی بودن محتوای اندیشه آدمی است. ارزش حقیقت، در گرو فایده عملی آن است. پراگماتیسم در صدد بررسی شیوه های سنتی تفکر و عمل، و در صورت امکان و مطلوبیت، تجدید نظر در رویکرد ما به زندگی برای انطباق بیشتر با نیاز های انسان است.

رویکرد فلسفی پراگماتیسم نیز رویکرد دیگری است که در زمینه ی آموزش مهارتی و فنی و حرفه ای مطرح شده و تا مدت ها تاثیر به سزایی در افکار مربیان این حوزه داشته است. این رویکرد معطوف به نتایج عملی و معیار تعیین ارزش و حقیقت آن ها است. این رویکرد از سویی بر آموزش عملی تاکید می کند و از سوی دیگر حرفه آموزی تقلیدی را مردود می داند. براین اساس حرفه گرایی جدید حرکتی است که بر مبنای نظری آن بر تلفیق و یگانگی دانش مهارتی و معرفتی استوار است. براین اساس برنامه درسی نظری و حرفه ای به شیوه تلفیقی بهترین روشی است که به دانش آموزان یاد می دهد چگونه با کمک ابزار موجود به شهروندانی تبدیل شوند که می توانند مشارکت فعال و کامل در تصمیم گیری سیاسی، اقتصادی و صنعتی داشته باشند (مرجانی، ۱۳۸۱).

- بازسازی گرایی:

بازسازی گرایان، آموزش و پرورش را ابزار بسیار موثر برای معقول ساختن تغییر اجتماعی و حرکت به سمت دموکراتیک و انسانی ساختن می دانند.

براساس این رویکرد فلسفی آموزش فنی و حرفه ای نه برای بازتولید مشاغل بلکه برای حل مسائل اصلی جامعه و بهره گیری از فناوری و پیشرفت های صنعتی در جهت بهسازی امور جامعه است. لذا در این رویکرد آموزش باید در محیط واقعی و با هدف حل مشکلات محیط واقعی از سوی فراگیر صورت پذیرد و فراگیر نقش منفعل در جذب دانش را نداشته و خود سازنده دانش مفید باشد. (قلتاش، ۱۳۹۱)

بهره گیری از فناوری های جدید و رویکرد مسئله مدار و ارزش آفرین ماحصل این شیوه تفکر در آموزش های فنی و حرفه ای است.

ب: مبانی روانشناختی

یادگیرندگان به عنوان محور یادگیری و آموزش، دارای ویژگی ها و خصایصی هستند که توجه به آن ها در اثر بخشی برنامه های درسی نقش مهمی دارد. اطلاعاتی چون چگونگی رشد یادگیرندگان، نیازها و علایق، مشکلات و به طور کلی ویژگی های یادگیرندگان از جمله مواردی است که علم روانشناسی در اختیار برنامه ریزان قرار می دهد تا از طریق فرایند برنامه ریزی و در نهایت برنامه درسی متناسب با خصایص یادگیرندگان بیشترین اثر بخشی در آموزش را حاصل کند.

مخاطبین آموزش فنی و حرفه ای در دوره رسمی متوسطه را دانش آموزان ۱۵ تا ۱۸ سال تشکیل می دهند. این دوره، دوره ورود دانش آموزان به مرحله سنی و رشد نوجوانی است و در فرد تغییرات زیادی روی می دهد که ممکن است در وی شاهد رفتار های متناقض کودکانه و بزرگسالانه باشیم. از طرف دیگر دوره بلوغ یکی از مهم ترین ادوار زندگی است، در این مرحله از رشد قرار می گیرد و فرد به دلیل تغییرات فیزیولوژیکی دچار تغییرات ناپایدار روحیات و افکار می شود. این دوره، دوره رشد تکوینی عقل، دوره جستجوی هدف و فلسفه زندگی، شور و اشتیاق و آرمان طلبی است.

مبنای روانشناختی مرتبط با آموزش فنی و حرفه ای در دوره متوسطه، تناسب و لحاظ کردن ویژگی های فردی و شخصیتی مخاطبین این دوره در برنامه های درسی می باشد. اهمیت توجه به ویژگی های روانشناختی مخاطبین در جلب علاقه و همسو سازی این آموزش ها با نیازهای جسمی و روانی ایشان می باشد.

ج: مبانی جامعه شناختی

شناخت مبانی جامعه شناسی در هر نوع آموزشی، به هنجارها و ارزش های حاکم بر جامعه مورد نظر معطوف است.

در مبانی جامعه شناسی می بایست به ویژگی ها و شرایط حاکم بر جامعه، نگرش ها و ارزش های حاکم بر آن، هنجارهای ذهنی شکل گرفته افراد، الزامات و باید ها ونباید های اجتماعی، و نیازهای جامعه توجه نمود. شواهد فراوانی نشان می دهند که افزایش سطح مهارت از طریق افزایش سرمایه گذاری در آموزش فنی و حرفه ای توان بالقوه اقتصادی جوامع را ارتقاء می دهد و آموزش نیروی کار منافع قابل توجهی برای اقتصاد از طریق افزایش بهره وری به دنبال دارد (یونسکو ۲۰۱۵).

یکی از ابعاد مهم و قابل توجه در آموزش فنی و حرفه ای، تاثیر آن در رشد اقتصادی جامعه و در نتیجه میزان توسعه یافتگی و رفاه اجتماعی آن جامعه است. لذا اهمیت آموزش فنی و حرفه ای در جوامع توسعه نیافته و در حال توسعه بیش از پیش نمایان می شود.

در ایران، رشد فزاینده جمعیت، ساختار جمعیتی، رشد نرخ بیکاری و وجود دانش آموختگان بیکار در برخی از رشته های دانشگاهی، اهمیت ارائه آموزش های متناسب با نیازهای جامعه و تعادل در توزیع امکانات و فرصت های آموزشی را بیش از پیش نمایان ساخته است.

رشد فزاینده، میزان بالای جمعیت و مشارکت زنان در فعالیت های اقتصادی، تقاضاهای جدیدی را برای آموزش های فنی و حرفه ای ایجاد کرده است.

آموزش فنی و حرفه ای باید برگرفته از تقاضای بازار کار باشد و نیاز جامعه را انعکاس دهد. در برنامه های درسی آموزش فنی و حرفه ای تفاوت های اقلیمی، محیطی، قومی، منطقه ای و فرهنگی، تعارضات اجتماعی و تحولات جامعه مد نظر قرار گیرد.

د: مبانی تاریخی

سابقه آموزش های فنی و حرفه ای در جهان به سابقه حضور انسان روی کره خاکی بر می گردد. از ابتدای خلقت انسان، یادگیری برای رفع نیازها با انسان همراه شده است. ابتدایی ترین آموزش های فنی و حرفه ای به یادگیری های موروثی و انتقال حرفه از پدر و پسر و بعدها به شیوه استاد و شاگردی بوده است. تحولات ناشی از انقلاب صنعتی نقش دیرین آموزش و پرورش را دگرگون کرد و در روش های تعلیم و تربیت، برنامه ها و محتوای دروس تغییرات اساسی ایجاد نمود که از آن جمله می توان به دخالت دولت ها در تعلیم و تربیت، همگانی شدن آموزش و پرورش، اهمیت یافتن علوم ریاضی و طبیعی، طولانی شدن مدت تحصیل، ایجاد رشته های تحصیلی مختلف و از همه مهم تر ورود علوم فنی و حرفه ای به مدارس اشاره نمود.

در ایران طی قرن ها، با وجود آنکه توجه به هنر و صنایع و همچنین تشویق هنرمندان باعث شکوفایی هنرها و صنایع ایرانی بود و شاهکارهای بسیاری نیز در زمینه های مختلف همچون معماری، کاشیکاری، پارچه بافی، نقاشی، تذهیب و ... حاصل این توجه است، اما اینگونه هنرها در مدارس و مکتب خانه های آن جایی نداشت و حرفه آموزی و آموزش هنرها و صنایع روز در کارگاه ها و کارخانه ها به طریق استاد- شاگردی صورت می گرفت و نظام آموزشی " شاگرد- استادی" در دوره اسلامی از قرون اولیه تا عصر صفوی متأثر از نظام اجتماعی و فلسفی حاکم بر جامعه بوده است.

تاسیس مدرسه دارالفنون در سال ۱۲۶۸ قمری را باید از مهمترین اقدامات فرهنگی در تاریخ آموزش و پرورش ایران به ویژه در حوزه آموزش فنی و حرفه ای شمار آورد. در سال ۱۳۰۷ قانون اعزام دانشجو به خارج از کشور تصویب شد و به موجب آن مقرر گردید به مدت ۶ سال و هر سال یکصد دانشجو به خارج از کشور برای فراگرفتن فنون و علوم جدید در رشته های تحصیلی: علوم طبیعی، مهندسی، ریاضی، پزشکی، آموزش و پرورش از میان فارغ التحصیلان ممتاز دوره متوسطه گزینش شده و به کشورهای اروپایی اعزام شوند. با تصویب این قانون گام بسیار مهمی در جهت تربیت کارشناسان و نیروی انسانی دانش آموخته به منظور رفع نیازمندی فنی، علمی،

فرهنگی کشور برداشته شد. (آقا زاده، ۱۳۸۲ ص ۲۷) مدارس فنی و حرفه‌ای نیز در این دوره افزایش یافت. برنامه این مدارس غالباً در سطح دوره متوسطه بود و از سوی وزارتخانه‌های دیگر به جز وزارت معارف تاسیس می‌شد و همه به تصویب شورای عالی معارف می‌رسید. به طور کلی افزایش مدارس فنی و صنعتی در این دوره به هیچ وجه متناسب با افزایش مدارس متوسطه و ابتدایی و همچنین رشد صنعت کشور نبود و گفتنی است که مدارس ابتدایی و متوسطه این دوره به تقلید از نظام آموزشی فرانسه بود و مدارس فنی و هنرستانها بیشتر از الگوی آلمان پیروی می‌کرد. (مرجانی، ۱۳۷۰)

در سال ۱۳۵۸ پس از پیروزی انقلاب اسلامی در زمینه مشکلات آموزش و پرورش مطالعات گسترده‌ای آغاز گردید و در باب اهداف، ساختار، محتوای آموزش و پرورش طرح‌های اصلاحی متعددی پیشنهاد شد و دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش طی سالهای ۱۳۵۸ و ۱۳۵۹ برای فراهم کردن مقدمات اجرای این طرح‌ها کوشش‌هایی را به عمل آورد. (آقا زاده، ۱۳۸۲)

در طی سالهای پس از انقلاب اسلامی علاوه بر افزایش تعداد هنرستان‌های فنی و همچنین هنر جویان رشته‌های صنعتی هنرستان‌های جوار کارخانه‌ای نیز به منظور پیوند بیشترین محیط‌های آموزشی و تولید و صنعتی توسعه یافتند.

آموزش فنی و حرفه‌ای در آینه اسناد بالادستی ایران:

تاکید اسناد بالادستی بر توسعه و تقویت آموزش‌های فنی و حرفه‌ای، مهارت‌آموزی و همچنین ارتقای توان کارآفرینی کشور نظیر سند چشم‌انداز، نقشه جامع علمی کشور، سیاست‌های کلی ایجاد تحول در نظام آموزش و پرورش، سیاست‌های کلی اشتغال و اقتصاد مقاومتی، سند تحول بنیادین وزارت آموزش و پرورش، بالاخص بند ۷۶ سیاست‌های کلی تدوین برنامه ششم توسعه کشور مبنی بر افزایش سهم آموزش‌های مهارتی در نظام آموزشی کشور و شاخصها و نشانگرهای ملی و بین‌المللی حاکی از ضرورت توسعه آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و کاردانش است. در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (فصل هفتم، بند ۱) به داشتن حداقل یک مهارت‌مفید برای تامین معاش حلال و همچنین درک مفاهیم اقتصادی، ایجاد روحیه انقلابی و جهادی و کارآفرینی تاکید شده است و در برنامه درسی ملی یکی از حوزه‌های یادگیری (حوزه ۶) به مهارت‌آموزی و آمادگی‌های حرفه‌ای برای ورود به بازار کار اختصاص یافته است.

همچنین در:

- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل سوم (بند ۱۲ و ۱۳)، اصل بیست و هشتم، اصل سی‌ام و اصل چهل و سوم (بند ۲ و ۹)
- سیاست‌های کلی ابلاغی کشور در بخش اشتغال (بند ۱ و ۲)
- سیاست‌های کلی ابلاغی کشور در ایجاد تحول در نظام آموزش و پرورش کشور (بند ۴-۸)
- سیاست‌های کلی ابلاغی کشور در تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی (بند ۱۲)

- سیاست های کلی جمعیت(بند ۸)
 - سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی(بند ۳،۵،۲۰)
 - سیاست های کلی برنامه ششم توسعه کشور(بند ۹۶)
 - قانون اهداف و وظایف آموزش و پرورش، بند(۳ و ۶)
- به آموزش و فنی و حرفه ای پرداخت شده است . برخی از قوانین مرتبط با این آموزش ها در زیر به صورت خلاصه آمده است:

برخی از قوانین و مقررات اصلی مرتبط با آموزش های فنی و حرفه ای

تاریخ	موضوع	توضیحات
۱۳۴۹	تصویب قانون کارآموزی	توجه به آموزش های غیر رسمی فنی و حرفه ای و تربیت کارگر حرفه ای و تشکیل شورای عالی کارآموزی
۱۳۵۸	تصویب قانون اساسی	اصول ۲۸ و ۳ و ۴۳ توجه به اشتغال و نیروی انسانی و کار مورد نیاز جامعه
۱۳۵۹	تصویب قانون شورای عالی هماهنگی فنی و حرفه ای	تصویب آیین نامه اجرایی و تشکیل شورای هماهنگی در نخست وزیری توسط شورای عالی انقلاب و تشکیل آن در ۱۳۶۰
۱۳۵۹	تصویب تشکیل سازمان فنی و حرفه ای کشور	توسط شورای عالی انقلاب از تجمیع مراکز تعلیمات حرفه ای، صندوق کارآموزی، قانون کارآموزی
۱۳۶۲	ایجاد ردیف مستقل در بودجه کشور	منظور کردن آموزش فنی و حرفه ای در کشور به عنوان یک بخش مستقل در بودجه کشور
۱۳۶۶	تصویب قانون اهداف و وظایف آموزش و پرورش	ماده ۳- تعیین آموزش های علمی - عملی در کنار آموزش نظری در دوره متوسطه و تبیین اهداف آن
۱۳۶۸	تصویب قانون برنامه اول توسعه	تبصره ۲۴- ایجاد نهاد متمرکز در سیاست گذاری آموزش های فنی و حرفه ای
۱۳۶۹	تصویب آیین نامه شورای علمی کاربردی	مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی
۱۳۶۹	تصویب قانون کار	فصل پنجم آموزش و اشتغال - مبحث کارآموزی و توجه به آموزش های غیر رسمی مواد ۱۰۷ تا ۱۱۸
۱۳۷۲	تصویب تشکیل شورای عالی آموزش های کاربردی	ادغام شورای عالی هماهنگی فنی و حرفه ای و شورای علمی - کاربردی توسط شورای عالی اداری بر اساس تبصره ۲۴ قانون برنامه اول توسعه
۱۳۷۳	تصویب قانون برنامه دوم توسعه	مواد ۵-۷ ، تربیت نیروی انسانی مورد نیاز و افزایش کمیت و کیفیت آموزش های فنی و حرفه ای در کنار دیگر آموزش ها

۱۳۷۴	تصویب آیین نامه آموزش های علمی- کاربردی	مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی، این آموزش اعم از فنی و حرفه ای و علمی و کاربردی است
۱۳۷۹	تصویب قانون برنامه سوم توسعه	ماده ۱۵۱- تشکیل ستاد هاهنگی آموزش فنی و حرفه ای و انحلال شورای عالی کارآموزی، شورای عالی هماهنگی فنی و حرفه ای و شورای عالی علمی و کاربردی
۱۳۸۴	تصویب قانون برنامه چهارم توسعه	ماده ۵۵- توجه مجدد به ایجاد نهاد ستاد هماهنگی آموزش های فنی و حرفه ای کشور
۱۳۸۹	تصویب سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش	توجه به حرفه آموزی و مهارت برای همه دوره های تحصیلی برنامه جامع کارآفرینی برای تمام دوره های تحصیلی به ویژه متوسطه
۱۳۹۰	تصویب قانون برنامه پنجم توسعه	ماده ۲۱- تشکیل نظام فنی و حرفه ای کشور و تاسیس نهاد هماهنگ کننده
۱۳۹۰	تصویب انتزاع آموزشکده های فنی و حرفه ای از وزارت آموزش و پرورش	بر اساس ماده ۲۳ قانون برنامه پنجم توسعه کشور
۱۳۹۰	تصویب تشکیل دانشگاه فنی و حرفه ای	بر اساس بند ۱۱۰ قانون بودجه ۱۳۹۰ کشور، دانشگاه فنی و حرفه ای با استفاده از ۱۶۵ آموزشکده فنی و حرفه ای منتزع شده از آموزش و پرورش تشکیل شد
۱۳۹۰	ابلاغ سیاست های کلی کشور در بخش اشتغال	بند ۲- رسمیت بخشیدن به نظام آموزشی فنی و حرفه ای کشور به عنوان یک زیر نظام آموزشی در کنار آموزش عالی و آموزش و پرورش
۱۳۹۲	سیاست های کلی تحول در آموزش و پرورش	تقویت آموزش های فنی و حرفه ای
۱۳۹۶	برنامه توسعه ششم کشور	*افزایش سهم آموزش های مهارتی کشور *اجرای سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش *تنظیم رابطه ی اشتغال و تحصیل

UNESCO (۲۰۱۵). General Conference, France Paris, November.

- نویدی، احد؛ خالقی، علی اصغر(۱۳۹۳). آموزش فنی و حرفه‌ای در ایران(مبانی نظری و تجارب عملی). تهران.انتشارات مدرسه.

-حقیقت، سید صادق. (۱۳۸۷). تقابل رفتارگرایی و نهادگرایی در علوم سیاسی. حوزه و دانشگاه روش شناسی علوم انسانی، ۱۵۴-۱۳۹، (۵۵) ۱۴.

-مرجانی، بهناز (۱۳۷۳) سیر تکوینی آموزش فنی و حرفه ای در ایران، تهران، انتشارات معاونت آموزش متوسطه و فنی و حرفه ای، چاپ اول.

-آقازاده، احمد؛ آرمند، محمد(۱۳۸۷) تاریخ آموزش و پرورش ایران با تأکید بر تحولات تربیتی دوره معاصر، انتشارات سمت

- مرجانی، بهناز(۱۳۷۰) بررسی عوامل موثر در ایجاد مدارس فنی و حرفه‌ای در ایران از دارالفنون تا به امروز. وزارت علوم، تحقیقات و فناوری - دانشگاه تهران

- آقازاده، احمد(۱۳۸۲). آموزش و پرورش تطبیقی، انتشارات سمت، چاپ دوم

- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

- برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران

- شریعتمداری، علی.(۱۳۸۸)جامعه و تعلیم و تربیت، مبانی تربیت جدید. انتشارات امیر کبیر

- قلتاش، عباس.(۱۳۹۱) مبانی اجتماعی و سیاسی تعلیم و تربیت، بررسی تطبیقی رویکردها و دیدگاه‌های تربیت، پژوهش نامه مبانی تعلیم و تربیت.
